

een natuurlijke en milieuvriendelijke leefstijl genoemd als taken die speciaal door ouderen kunnen worden verricht. Ouderen hoeven dan misschien niet meer, ze moeten blijkbaar nog van alles.

Arbeid als nachtmerrie of medicijn?

Hans Achterhuis

Recensie van: Ton Geurtsen, Nachtmerries op een duivels oorkussen; opkomst, ontwikkeling en mogelijke ondergang van het westerse arbeidsethos, Baalproducties en Papieren Tijger, Sittard en Breda, ISBN 90-6728-072-0.

Met gemengde gevoelens heb ik *Nachtmerries op een duivels oorkussen* van Ton Geurtsen doorgebladerd en gelezen. Doorgebladerd, omdat het voor een belangrijk deel de tekst is van een afstudeerscriptie die hij in 1987 onder mijn begeleiding schreef. Omdat ik destijds zeer onder de indruk was van de scherpzinnige analyses van Geurtsen over arbeid, had ik zijn scriptie bewaard. Het was intrigerend om zijn toenmalige tekst met aantekeningen naast het boek te leggen. In de afgelopen negen jaar bleken, als ik tenminste op mijn kanttekeningen en commentaar van destijds afging, mijn interesses danig gewijzigd. Ik werkte toen aan *Het rijk van de schaarste* en trok het nodige profijt uit beschouwingen van Ton Geurtsen over schaarste en arbeid. Op dit moment zouden mijn aantekeningen ongetwijfeld eerder gericht zijn op de relatie van arbeid tot technologische ontwikkelingen en op het utopische gehalte van een

mogelijke overwinning van loonarbeid en arbeidsethos. Gelezen heb ik ook. Aan de hier en daar licht gewijzigde tekst uit 1987 heeft de auteur een slot hoofdstuk toegevoegd. Daar probeert hij de lijn door te trekken naar de huidige tijd.

Ook komt zijn eigen politieke stellingname hierin het duidelijkst naar voren. De eerste vijf hoofdstukken bevatten vooral theoretische beschouwingen. Natuurlijk, ook daarbij speelt de anarchistische inspiratie van de schrijver een belangrijke rol. Maar politieke consequenties worden hier nauwelijks getrokken. Dat is voorbehouden aan hoofdstuk zes dat eindigt met de schildering van een utopie waarin de loonarbeid is afgeschaft.

Ik heb het al verschillende keren mee mogen maken, maar ik ben nog altijd ietwat trots als een doctoraalscriptie van een van mijn studenten als artikel of boek verschijnt. Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik het soms spannender vind dan het verschijnen van een eigen publikatie. Dat geldt ook voor *Nachtmerries op een duivels oorkussen*. De theoretische beschouwingen over arbeid, waarin Arendt, Marx, Foucault en Marcuse een hoofdrol spelen, zijn wat mij betreft, ook negen jaar nadat zij geschreven zijn, nog steeds lezenswaardig. Geurtsen heeft helaas gelijk als hij in zijn voorwoord stelt dat er de afgelopen tien jaar weinig filosofische literatuur over arbeid is verschenen en dat deze zeker geen nieuwe gezichtspunten heeft opgeleverd. We moeten het kortom vooral nog steeds met de oude theorie doen en die werkt Geurtsen helder uit.

Eén hoofdlijn eruit stip ik kort aan. De paradoxale waardering van arbeid in de westerse cultuur loopt als een

rode draad door de filosofische beschouwingen van Geurtsen. Bijna elke auteur die hij behandelt wijst, al dan niet expliciet, op het gegeven dat arbeid zowel als het hoogste goed wordt beschouwd als ook als belasting en zelfs als vloek wordt omschreven. Het begint al met Kant. Enerzijds stelt deze arbeid als onaangenaam voor, anderzijds verheerlijkt hij de arbeid en wijst hij met nadruk op de noodzaak "de arbeid lief te hebben". Minder bereflecteerd is deze paradox aanwezig in het protestantisme, waaruit volgens de beroemde beschouwingen van Weber ons westerse arbeidsethos is geboren. In het Engelse puritanisme wordt de arbeid behalve als een straf van God tengevolge van de zondeval ook gezien als de ideale manier om God te dienen.

Deze paradoxale waardering van arbeid kenmerkt de beleving van velen in onze moderne maatschappij. Simpel gezegd, er wordt heel wat op het werk gekankerend, maar ook op de werklozen. Geurtsen herleidt de paradox vooral tot een tegenstelling tussen theorie en praktijk. De theoretische opwaardering van de arbeid wordt gecombineerd met een feitelijke degradatie ervan. Ongetwijfeld zit hier een kern van waarheid in. Zoals zijn eigen beschouwingen over bijvoorbeeld Bentham, Foucault en Arendt laten zien, ligt de problematiek ingewikkelder. In een eeuwenlang historisch proces is de westerse mens gedisciplineerd tot een *animal laborans*, een arbeidend dier dat zijn bestemming in het hebben van een baan is gaan zien. Tegelijkertijd blijkt de inhoud van die baan vaak tegen te vallen. Er wordt nog steeds heel veel terechte kritiek geleverd op veel arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Deze prak-

tijk botst echter niet alleen met een schone theorie, maar ook met historisch diep gewortelde overtuigingen en belevingen van de westerse mens. Geurtsen geeft, ondanks zijn soms te snelle reductie ervan tot een theorie-praktijk tegenstelling, een helder en overtuigend overzicht van de paradoxale spanningen waardoor het westerse arbeidsethos wordt gekenmerkt.

Mijn gemengde gevoelens over zijn boek hebben niet zo zeer te maken met het feit dat deze doctoraalscriptie pas zo laat in boekvorm verschijnt. Zij zijn vooral gebaseerd op het slothoofdstuk waarin de auteur, zoals gezegd, de politieke consequenties voor de actualiteit uit zijn theorie probeert te trekken. Naar mijn mening zijn deze niet alleen gevaarlijk maar staan zij ook los van de politiek-maatschappelijke werkelijkheid. Ik begin met het laatste punt omdat het gebrek aan realiteitsgehalte van Geurtsens ideeën ook de potentiële gevaarlijkheid ervan beïnvloedt.

Als ik naar de literatuurlijst van *Nachtmerries op een duivels oorkussen* en mijn eigen studie uit 1984 *Arbeid, een eigenaardig medicijn* kijk, is het duidelijk dat Geurtsen mij voor een groot deel in mijn theoretische belangstelling heeft gevolgd. Het belangrijkste verschil dat ook toen al aanwezig was en dat mijns inziens nu versterkt is, ligt in onze verwijzingen naar de empirie. Ik hield en houd ervan om op verschillende wijzen theoretische beschouwingen te verbinden met de empirie. Zo maakte ik in *Arbeid, een eigenaardig medicijn* uitgebreid gebruik van interviews met werkenden en werklozen, onder andere via de onvolprezen bundel *Werk* van Martin Schouten. Geurtsen gebruikt dit soort

literatuur niet of nauwelijks. Voor zover hij ze kent en voor zover dat mogelijk lijkt, past hij ze, zonder directe verwijzingen, in binnen zijn theoretische schema. Over het algemeen heeft hij echter nauwelijks belangstelling voor de vraag hoe mensen concreet hun baan of hun werkloosheid beleven en gestalte geven. Loonarbeid is in zijn schema vervreemd en slecht, baanloosheid authentiek en goed. Wat mensen er zelf van vinden, lijkt hem niet te interesseren.

Een voorbeeld: op p.226 en 227 heeft hij het over baanlozen die men bij het gestalte geven aan hun eigen leven de vrijheid zou moeten gunnen. Hoe langer men dat doet, des te groter is de kans op een "zich afwenden van de loonarbeid". En in deze afwending ziet Geurtsen de aanzet tot een 'nieuwe economische orde' zonder loonarbeid. De theoretische beschouwing klopt hier ongetwijfeld. Uit de literatuur zijn voorbeelden te over bekend van wijken en families die zich inderdaad al zolang afgewend hebben van de loonarbeid dat er drie generaties structureel werkloos zijn. Het beroemde boek met reportages *Ons soort mensen* van Vrij Nederland uit 1984, gaf bijvoorbeeld een schitterend verslag over de Antillenstraat in Roermond. Daar weet men zich al klussend en zwart werkend in een eigen cultuur goed te handhaven binnen de moderne verzorgingsstaat. Of hier Geurtsens ideaal voor een nieuwe samenleving ligt, waag ik echter te betwijfelen.

Dezelfde minachting voor de empirie vind ik in zijn voorstellen om in drie stappen de gewenste nieuwe maatschappelijke orde te bereiken. De eerste is natuurlijk een gegarandeerd basisinkomen waarmee iemand in al

zijn erkende basisbehoeften moet kunnen voorzien. Dit kan betaald worden "via een drastische verlaging van hoge inkomens" en het moet uitgevoerd worden binnen een "krimpeconomie" met "een voor de welvaartsmaatschappij ongewone graad van soberheid". Ik vraag mij niet alleen af hoe een draagvlak voor dit soort ideeën gevonden kan worden, maar vooral ook hoelang dit soort gegarandeerd basisinkomen binnen een krimpeconomie zal kunnen blijven bestaan.

Een tweede stap behelst dat binnen één organisatie "de beschikbare inkomens gelijkelijk verdeeld" moeten worden. Parallel daarmee moeten in de lijn van het anarchisme een groeiend aantal goederen en diensten gratis worden uitgewisseld. De economie zal hierdoor zeker snel krimpen, maar Geurtsen weet zeker dat dit "tegenovergesteld aan wat het gangbare denken" beweert, "geen vermindering maar vermeerdering van welvaart en welzijn betekent". Hoera, denk ik dan, wat mensen er zelf van vinden en denken doet er niet toe, de auteur weet voor hun eigen bestwil waar hun geluk ligt.

De derde stap is uit socialistische, anarchistische literatuur van de vorige eeuw bekend. Het gaat om de 'de socialisatie van de economie'. De zeggenschap over de produktiemiddelen zal aan individuele kapitalisten worden ontnomen en bij de gemeenschap worden gelegd. Uiteindelijk zal er zo niet meer voor winst maar, zoals Marx reeds voor het communisme voorzag, voor de behoeften van de gemeenschap worden geproduceerd. De loonarbeid zal zo vanzelf op den duur ophouden te bestaan. In deze uiterst sobere maatschappij zal het grootste deel van de

bevolking actief moeten participeren om de nieuwe gemeenschappelijkheid kans van slagen te geven. Of mensen dit nu al of niet een aantrekkelijk perspectief vinden lijkt Geurtsen niet te interesseren. Dat de huidige consument hier niet warm voor zal lopen, erkent hij echter impliciet. Die zal echter moeten leren om een onderscheid te maken tussen 'reële' en 'irreële' behoeften. Wie hem dat moet leren, vertelt Geurtsen er helaas niet bij. Net als Marcuse zal hij hier in de praktijk een 'pedagogische dictatuur' voor nodig blijken te hebben.

Met deze laatste verwijzing zit ik meteen bij de mijns inziens bedenkelijke en gevaarlijke kanten van Geurtsens politieke programma rond arbeid. In de laatste zin van zijn boek erkent hij met zoveel woorden dat hij van een klassieke- in dit geval de anarchistische- utopie uitgaat. Hij acht dit een positief punt want "het zijn utopieën die mensen de kracht tot veranderingen geven, ook tot een weloverwogen arbeidspraktijk die met de gangbare arbeidsmoraal zal breken". Zonder de positieve betekenis van utopieën te ontkennen, zou ik toch ook naar de gevaarlijke kanten willen verwijzen. De spanning tussen ideaal en werkelijkheid dreigt soms zo groot te worden dat zij slechts met geweld overbrugd kan worden. Zeker, bij Geurtsen is dit geweld slechts theoretisch van aard. Het manifesteert zich vooral in zijn volstrekte minachting voor emoties, gevoelens en ideeën van concrete mensen met of zonder baan. In naam van zijn eigen idee over geluk worden die als irrelevant terzijde geschoven. Ook al voelen mensen zich subjectief misschien angstig en benauwd in de door Geurtsen gewenste krimp-econo-

mie, de auteur weet dat er objectief sprake is of zal zijn van "vermeerdering van welvaart en welzijn".

Ook Geurtsens totaal negeren van de mondiale politiek-economische context waarin de Nederlandse economie zich ontwikkelt, is sterk utopisch gekleurd. Hij lijkt het niet over Nederland te hebben maar letterlijk over een 'niet-plaats'. Typerend daarvoor is dat ik met mijn huidige belangstelling voor technologie nergens in *Nachtmerries op een duivels oorkussen* aan mijn trekken kwam. Voor een boek over arbeid anno 1996 lijkt mij dit ontbreken van elke interesse voor technologische ontwikkelingen dodelijk. Het anarchistische ideaal van Geurtsen lijkt eerder in een negentiende-eeuws afgesloten en autark 'Nergensland' te liggen dan in een open, hoog technologische economie uit het einde van de twintigste eeuw.

In zijn voorwoord verwijst Geurtsen nog dankbaar naar mijn *Arbeid, een eigenaardig medicijn*. Hij betreurt het echter dat ik van mijn daarin vertolkte opvattingen ben teruggekomen. Op mijn beurt betreur ik het dat Geurtsen dit poneert zonder te proberen met mijn veranderde opvattingen in discussie te gaan. Voor mijn eigen gevoel sta ik nog steeds achter het merendeel van mijn analyses uit dit boek. Over de praktische consequenties ervan ben ik altijd ambivalent geweest.

In de titel van mijn boek heb ik deze ambivalentie onder andere tot uitdrukking proberen te brengen. Wat de toekomst van de arbeid zal zijn weet ik niet. Ik probeer erover te leren via de vele verschillende analyses en discussies die nog steeds rond loonarbeid plaatsvinden. Uit *Nachtmerries*

op een *duivels oorkussen* viel helaas niets nieuws te leren. Geurtsen weet het allemaal al, hij weet hoe de toekomst moet zijn. Ik ben daar eerlijk gezegd, een beetje bang voor geworden.

Omdat dit laatste bevreedend kan klinken naar aanleiding van de ideeën van een ex-student met wie ik in het verleden zeer plezierig en constructief heb samengewerkt, waag ik een slotopmerking die uitdrukkelijk niet psychologiserend maar streng zakelijk is bedoeld. Ik heb de stellige indruk dat Ton Geurtsen vanuit zijn gevangenschap in theorie en utopisch ideaal ook zijn eigen ervaringen ontkent of althans niet serieus neemt. In het aan Goethe's ontleende motto voor zijn boek zet hij zich bijvoorbeeld sterk af tegen het gedisciplineerde en weloverwogen bezig zijn met een zaak (een liefde). Dit zou de echte gegrepenheid die zich helemaal en altijd laat gaan in de weg staan. Een kunstenaar zou door deze disciplinerende zelfzucht zijn kunst verliezen. Welnu, dat lijkt mij romantische onzin. Als Goethe zich hier aan had gehouden, zou zijn boek nooit verschenen zijn. Voor zover mijn herinnering reikt heeft Ton Geurtsen zich ook in elk geval niet aan zijn eigen motto gehouden. Dankzij zeer gedisciplineerd werken en het soort goede dagindeling waartegen hij zich nu in zijn motto verzet, is *Nachtmerries op een duivels oorkussen*, ondanks een aantal utopische aberraties een belangrijk en mooi boek geworden.

Een onmogelijke noch noodzakelijke geschiedenis

Manuel Stoffers

Recensie van: Ton Nijhuis, Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving. Assen: Van Gorcum, 1996, 239 blz. incl. personenregister en literatuuropgave. ISBN 90-232-3097-3.

De jaren zeventig en tachtig vormden aan de Nederlandse universiteiten de hoogtijdagen van de economisch-sociale geschiedenis. Naast de traditionele, periodegebonden secties van de vakgroepen Geschiedenis (Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe en Nieuwste Geschiedenis), bloeiden de secties ESG op: studenten- en docentenaantallen namen toe en de meest geëngageerde en bevlogen studenten vonden er hun plek. Ook geschiedtheoretisch vormden de ESG'ers graag een voorhoede die het gilde voorhield hoe onwetenschappelijk en conservatief zijn benadering gewoonlijk wel was. Inmiddels is het tij gekeerd, vloeien de studenten naar andere en nieuw gevormde secties en is de als maar ruimer uitvallende personele jas van de secties ESG stukje bij beetje weer ingenomen.

Ook op geschiedfilosofisch gebied zijn de bakens verzet en bevindt de zelfverkozen voorhoede zich tegenwoordig aan de andere zijde van de troep. Niet langer stilzwijgend en enigszins ongemakkelijk, maar expliciet en zelfbewust keren geschiedwetenschappers zich af van de sociale wetenschappen waaraan in de afgelopen decennia meer historici en